

Arkadiusz Jełowicki

Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie

Prezentacja badań niematerialnego dziedzictwa kulturowego w Muzeum Narodowym Rolnictwa w Szreniawie

Współczesne zainteresowanie niematerialnym dziedzictwem kulturowym charakteryzuje się między innymi coraz większą liczbą nowych badań terenowych i publikacji. Podejmują je ośrodki akademickie, domy kultury, organizacje pozarządowe, a nawet sami depozytariusze. W procesie tym aktywnie uczestniczą także muzea.

W tekście tym zostanie omówiona działalność Muzeum Narodowego Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie (w skr. Muzeum w Szreniawie) w dziedzinie badań, dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz upowszechniania wiedzy o nim. Jest to tylko prezentacja dokonań, która dopiero w przyszłości może stać się podstawą do głębszej analizy czy szerszej ich syntezy. Zwłaszcza warto to zrobić w kontekście roli, jaką pełnią (lub mają pełnić) tutaj placówki muzealne. Dzisiaj ważne jest uporządkowanie i przedstawienie rozmaitych przedsięwzięć wspomnianej instytucji.

Muzeum w Szreniawie odwołuje się w swojej historii do Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (istniejącego w latach 1866-1951), w którym przez wiele dekad gromadzono obiekty rolnicze z terenu całej Polski. Zajmowano się przy tym także upowszechnianiem wiedzy o nich. Niestety, w tragicznym wrześniu 1939 r. większość z muzealiów została zniszczona. Idea powołania w Polsce podobnej placówki została zrealizowana w 1964 r., poprzez utworzenie Muzeum w Szreniawie. Warto dodać, że za jego sie-

dzibę obrano dawny majątek ziemski (wtedy tylko pałac) położony ok. 20 km pod Poznaniem. W 1975 r. uzyskało ono status Muzeum Narodowego, a w 1999 stało się placówką należącą do samorządu wielkopolskiego. W latach 90. XX wieku Muzeum w Szreniawie przejęło sąsiednie zabudowania gospodarcze po dawnym PGR (a więc dawnego podwórza folwarcznego majątku). Współcześnie oprócz siedziby w Szreniawie, posiada ono także pięć oddziałów w Wielkopolsce, a zajmujących się m.in. młynarstwem, łowiectwem, chmielarstwem, wikliniarstwem, pszczelarstwem i gospodarką mięsną. Kolejną ważną informacją w kontekście opisywanego tematu jest obrona wewnętrzna struktura Muzeum w Szreniawie. W jej ramach istnieją m.in. działy zajmujące się konserwacją, ruchem muzealiów, opieką nad zwierzętami, historią wsi oraz Dział Badań Dziedzictwa Kulturowego Wsi i Rolnictwa (w skr. Dział Badań). Ten ostatni wymieniono z nazwy, ponieważ to właśnie w nim skupia się większość działań związanych z niematerialnym dziedzictwem kulturowym. Powstał on już w latach 80. XX wieku jako pracownia zajmująca się wtedy tylko dokumentowaniem dawnych dworów i folwarków na terenie całej Polski (czyli dziedzictwem jak najbardziej materialnym). Prace te prowadzono w ścisłym porozumieniu z państwowymi strukturami Konserwatorów Zabytków. W ciągu 30 lat, dzięki badaniom terenowym, udało się udokumentować kilkadziesiąt tysięcy obiektów budownictwa folwarcznego. Utworzono w ten sposób archiwum posiadające spory zasób tzw. krat białych (w wersji papierowej) oraz negatywów zdjęć badanych budynków. W oparciu o te materiały Muzeum w Szreniawie wydało dziesięć tomów serii *Dawne Budownictwo Folwarczne. Majątki Wielkopolskie*, poświęconych dawnym majątkom poszczególnych powiatów tego regionu. Warto także zwrócić uwagę na metodykę pracy ukształtowaną w ciągu ponad 30 lat, a polegającą na wstępnym badaniu informacji zastanych, potem dokumentowaniu *in situ*, a na końcu opracowywaniu pozyskanych materiałów. Od początku Dział (wtedy pracownia) funkcjonował przede wszystkim w oparciu o zewnętrzne źródła finansowania. Umiejętność pozyskiwania funduszy przydała się w trudnych latach zmian gospodarczych (lata 90. XX wieku), kiedy nakłady na badania w Polsce radykalnie zmalały. Procentowała także wówczas, kiedy Dział rozszerzył zakres merytoryczny swojego funkcjonowania.

Zanim dojdzie do szczegółowego opisu dokonań Działu Badań, należy wspomnieć o zabiegach pracowników Muzeum w Szreniawie w gromadzeniu i dokumentacji wiedzy o trochę innym niematerialnym dziedzictwie

kulturowym. Tutaj należą się czytelnikowi słowa wyjaśnienia. Trudno w tym krótkim tekście analizować czy poszerzać pojęcie/termin „niematerialne dziedzictwo kulturowe”, ponieważ było/jest ono przedmiotem wielu osobnych rozważań, by przywołać choćby duże konferencje, gromadzące specjalistów zajmujących się tylko tą tematyką w Lublinie [Adamowski, Smyk 2013, Adamowski, Smyk 2015, Brzezińska, Smyk 2017]. Natomiast ważne jest, by zastanowić się czy nie „uzupełnić” jego dotychczasową morfologię zakreśloną dość dokładnie w Konwencji UNESCO z 2003 roku¹ o wiedzę o artefaktach wytworzonych przemysłowo. To z kolei ważne jest dla muzeów zajmujących się techniką z XX wieku, jak opisywana placówka w Szreniawie. Zresztą nie jest to zupełne *novum*. Znana folklorystka Teresa Smolińska, analizując założenia wspomnianej Konwencji słusznie zauważa, że powstała ona w oparciu o dotychczasowy zakres przypisywany folklorowi i folkloryzmowi, do którego dołączono kulturę materialną [Smolińska: 46]. Trzeba jednak zaznaczyć, że chodziło tu jedynie o rzemiosło tradycyjne [Smolińska 51]. Niewłaściwie byłoby jednak zupełnie zignorować szreniawski (i nie tylko) zasób wiedzy o wyrobach przemysłowych. A mieści się on w dwóch, można by rzec, klasycznych sferach funkcjonowania muzeum. Pierwsza to gromadzenie archiwaliów. W swych zbiorach Muzeum w Szreniawie posiada ok. 1200 zdigitalizowanych filmów obrazujących życie, pracę na wsi. Na szczególną uwagę zasługują wszelkiego rodzaju filmy instruktażowe, np. obsługi ciągnika Ursus C-330 czy właściwego koszenia zboża [Jełowicki 2010: 98]. Dziś mają one znaczenie historyczne i są zapisem dawnych umiejętności technicznych. To coraz ważniejszy potencjał wiedzy o tym, jak coś kiedyś funkcjonowało, jak coś wykonywano. To nie tylko kontekst funkcjonowania obiektu, ale i kontekst, element całej ówczesnej kultury. Podobne w formie i treści, ale już nieco bardziej współczesne są filmy zarejestrowane w ostatnich 20 latach. Obrazują one rekonstrukcje funkcjonowania obiektów muzealnych, zwierząt czy po prostu zajęć na dawnej wsi. Wymienić można szreniawskie „produkcje filmowe”, takie jak: *Wiatr — źródło energii* [1992, wg Zbigniewa Wilkego], *Tradycyjna obróbka lnu* [2002, wg Hanki Wawruch], *Jak pracowały woły* [2003, wg Marii Stańczyk] czy wiele innych [szerzej: Jełowicki 2009: 98]. Do grupy działań upowszechniających niematerialne dziedzictwo kulturowe można także zaliczyć wszelkiego rodzaju festyny, jarmarki, pokazy, warsztaty, w ramach których widzowie poznają dawne zawody, czy twórców ludowych [szerzej:

¹ Tekst Konwencji w http://niematerialne.nid.pl/Konwencja_UNESCO, odczyt: 1 czerwca 2019 r.

Siekacz 2010]. Szczególnie interesujące i ważne społecznie były festyny (a wraz z nimi wystawy i konferencje naukowe) poświęcone mniejszościom narodowym i etnicznym w Polsce [szerzej: Jełowicki 2011]. Przedstawiona wyżej różnego rodzaju aktywność Muzeum w Szreniawie nastawiona była i jest nadal na edukację i ewentualnie na poszerzanie wiedzy o zbiorach. Pracami ściśle dokumentacyjnymi, poza siedzibą Muzeum, czyli w tzw. terenie, zajmują się pracownicy Działu Badań.

Jak już zasygnalizowano na początku, od ustanowienia (ale pod inną nazwą) zajmowali się oni zabytkami kultury materialnej. Dopiero w 2006 r. rozwinęli zakres prac. Związane to było z przedsięwzięciem badawczym realizowanym wspólnie z Zakładem Geodezji i Kartografii Środowiska; Wydziału Melioracji i Inżynierii Środowiska Akademii Rolniczej w Poznaniu (obecnie Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu — w skr. ZGiKŚ UP). W 2006 r. ZGiKŚ UP uzyskał grant Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (nr N526 3823/B/T02/2007/33) pt. *Program i metodyka opracowania mapy dziedzictwa kulturowego wsi (na przykładzie wybranych obiektów z Wielkopolski)*, do którego zaproszono także Muzeum. Kierował nim prof. Janusz Gołaski. Prace przewidziane były na lata 2007–2010. W oparciu o badania źródeł zastanych, map podkładowych (archiwalnych, współczesnych) oraz wyjazdy terenowe zamierzano stworzyć mapę dziedzictwa kulturowego wybranych obszarów (Bukówiec Górny, Gołaszyn, Jaracz, Wełna, Rogalin, Siedlec i Wierzenicę — wszystkie w województwie wielkopolskim). Składać się miała ona z sześciu warstw (m.in. granice, drogi, ulice, wody, lasy), z których tylko ostatnia (pod tytułem: nazwy miejscowe) miała obrazować zjawiska kulturowe związane głównie z toponimią [Brzezińska, Jełowicki, Mielewczyk, 2015: 7-8]. Efektem tych prac było opracowanie bogatego zasobu metodologii i narzędzi metodycznych, mających w przyszłości służyć wykreślaniu właśnie takich wielowarstwowych map. Program ten był niewątpliwie oryginalnym pomysłem spojrzenia na zjawiska kultury poprzez ich usytuowanie w przestrzeni. Przy okazji przywracał do życia kartograficzne (oparte o położenie na konkretnym obszarze) badania kultury tradycyjnej, tak powszechne w XX wieku, żeby tylko przywołać Polski Atlas Etnograficzny (dziś z siedzibą w Cieszynie) czy Atlas Języka i Kultury Ludowej Wielkopolski. W trakcie realizacji projektu powstała idea założenia na stałe w strukturach Muzeum w Szreniawie osobnej pracowni dokumentującej dziedzictwo kulturowe na mapach. Nie została ona oficjalnie powołana, ale to wtedy ukształtował się zespół

muzealników we wzmiankowanej placówce, zajmujących się tą tematyką, a konkretnie Wojciech Mielewczyk (historyk) i Arkadiusz Jełowicki (etnolog). Mankamentem opisywanego projektu nadmierna ekspozycja zjawisk przyrodniczych i krajobrazu kulturowego (głównie topograficznego), przy niemal niedostrzeżeniu zjawisk kultury niematerialnej.

I to właśnie stało u podstaw narodzenia się idei badań, które ostatecznie przyjęły nazwę *Atlasu niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej*. Koncepcja została nakreślona na przełomie 2009 i 2010 r. i była następnie rozwijana w szreniawskim zespole, do którego dołączyła dr Anna Weronika Brzezińska z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (w skr. IEiAK UAM), współpracując przez 2 lata (w 2010 i 2011 r.). Zbiegło się to w czasie z ogłoszeniem pierwszej edycji Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (NPRH) przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (lato 2011 r.). NPRH miał finansować oryginalne i do tej pory słabiej zauważalne przedsięwzięcia naukowe z szeroko rozumianej humanistyki, które z trudem uzyskiwały wcześniej wsparcie materialne. Rzeczywiście w tym okresie można było mieć wrażenie, że duże prace dokumentacyjne, kwerendalne, będące fundamentem do szerszej refleksji naukowej (i bardzo kosztowne), nie były odpowiednio dotowane. A wszakże są one odpowiednikiem badań podstawowych, które dopiero później znajdują praktyczne zastosowania. Wniosek pod nazwą *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej* (w skr. *Atlas...*) przygotowywały wymienione wyżej osoby. Znalazł się on w module 1.1 NPRH pod wiele mówiącym tytułem *Konkursy o finansowanie projektów badawczych obejmujących badania naukowe dotyczące długofalowych prac dokumentacyjnych, edytorskich i badawczych o fundamentalnym znaczeniu dla dziedzictwa i kultury narodowej*. W październiku 2011 roku projekt uzyskał pozytywną decyzję (nr 11H 11 0265800). Niestety, rozwlekłe procedury podpisania umowy i przekazania dotacji spowodowały, że realnie projekt rozpoczęto realizować dopiero ok. połowy 2012 r. W tym czasie Muzeum utworzyło w ramach Działu Badań — Pracownię Badań Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Wsi, której kierownikiem został dr Wojciech Mielewczyk. Był on także w latach 2012–2015 kierownikiem projektu *Atlas...* Opiekę merytoryczną nad całością sprawowała Rada Naukowa w następującym składzie: przewodnicząca prof. Izabella Bukraba-Rylska (Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk), prof. Janusz Gołaski (ZGiKŚ UP), prof. Zbigniew Jasiewicz

(IEiAK UAM), prof. Zygmunt Kłodnicki (Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Śląskiego), prof. Stanisław Sierpowski (Instytut Historii UAM) i dr Jan Maćkowiak (Muzeum w Szreniawie) (Brzezińska, Jełowicki, Mielewczyk, 2015: 8–11).

Metodologia i metodyka projektu *Atlas...* oparta była o dotychczasowe doświadczenia, zarówno pracowników Działu Badań (opisane wyżej), jak i poszczególnych członków zespołu jego autorów. Zasadniczym ich założeniem była świadomość nieustannej transformacji niematerialnego dziedzictwa, polegającej na zmianach w formie, treści, a czasami i w przestrzeni. Dlatego większy akcent już w trakcie badań terenowych kładziono na ciągle żywe zjawiska kultury tradycyjnej. Z katalogu możliwych do badania elementów niematerialnego dziedzictwa wybrano spory ich zestaw. Były to m.in. toponimia (endo i egzotoponimy); miejscowe podania (nawet w szczątkowej formie); obrzędowość i zwyczaje doroczne (od adwentu do św. Marcina) oraz rodzinne; święta religijne i miejsca pielgrzymkowe; święta świeckie (dni gminy, wsi, dożynki); miejscowi twórcy tradycyjni i rzemieślnicy (także niezrzeszeni w Stowarzyszeniu Twórców Ludowych); soliści i zespoły folklorystyczne (tutaj także szeroko rozumiano taką aktywność). Twórcy narzędzi badawczych zdawali sobie sprawę, że spis ten nie wyczerpuje wszystkich możliwych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, ale wiedzieli także, że każdy program badawczy musi zakładać realistyczne cele. Trzeba brać pod uwagę środki i czas, jakimi się dysponuje. Z czasem okazało się, że wybrane elementy są najbardziej żywe i najpowszechniej występują, co w sumie dawało już dużą wiedzę o stanie zachowania i praktykowania wspomnianego dziedzictwa na wsi wielkopolskiej. Jako obszar penetracji terenowych wybrano siedem powiatów w północnej i centralnej części regionu: czarnkowski-trzcianiecki, gnieźnieński, międzychodzki, nowotomyski, obornicki, szamotulski, wągrowiecki. Badania realizowano w latach 2012–2013. Dużym utrudnieniem była długa, śnieżna zima, która przeciągnęła się do Świąt Wielkanocnych 2013 r. — szczególnie dla badaczy korzystających z rowerów. Byli oni rekrutowani spośród studentów i absolwentów (głównie uniwersyteckiej etnologii poznańskiej), muzealników, pracowników domów kultury. W sumie mogło to być ok. 25–30 osób. Pracami koordynował wzmiankowany kilkakrotnie trzyosobowy zespół specjalistów. Podstawowym narzędziem był wywiad terenowy, najczęściej nagrywany (ale nie zawsze) i potem transkrybowany do kwestionariusza. Ponadto pozyskiwano archiwalia, materiały ulotne,

a wszystko, co ważne, starano się na bieżąco fotografować. Pierwszym efektem tych prac zbierackich było powstanie Archiwum niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy Muzeum w Szreniawie. Warto zauważyć, że było ono od razu w formie elektronicznej, ponieważ cały projekt był realizowany już w „epoce” cyfrowej. Zawiera 1407 wywiadów terenowych, wykonanych w 667 miejscowościach. Liczba osób, z którymi rozmawiano, sięgnęła ponad 2000, a materiał ilustracyjny (głównie fotografie) koordynatorzy oceniali na ponad 7000 sztuk. Były więc to największe badania etnograficzne w Wielkopolsce od czasów *Atlasu Języka i Kultury Ludowej Wielkopolski* (lata 70. i 80 XX wieku). Najważniejszym jednak materialnym efektem tego ogromnego wysiłku było osiem publikacji pod takim samym tytułem, jak nazwa projektu (*Atlas...*). Z tym, że pierwszy tom wprowadzał w tematykę, nosił podtytuł *Założenia, metodyka, cele* i był autorstwa Anny Weroniki Brzezińskiej, Arkadiusz Jełowickiego, Wojciecha Mielewczyka. Kolejne tomy, różnych autorów, w podtytule zawierały już nazwy konkretnych powiatów, do których odnosiły się. Ich zestawienia są podane na końcu tekstu (szerzej: Brzezińska, Jełowicki, Mielewczyk, 2015: 8–11).

W trzech latach (2015, 2016 i 2017 r.) po zakończeniu projektu nie udało się pozyskać funduszy na jego kontynuację. Jednocześnie zespół prowadził prace archiwizacyjne, kwerendalne na pozyskanym we wcześniejszych latach materiale. W ich trakcie ustalono, że jeden ze zwyczajów rodzinnych powtarza się na całym badanym w ramach *Atlasu...* obszarze. Był to polterabend — zwyczaj przedweselnego bicia szkła przed domem panny młodej. W Wielkopolsce posiadał on bardzo dużo lokalnych nazw, z których najpopularniejszą była pulteram (szerzej: Jełowicki 2015). Na podstawie tych spostrzeżeń i wstępnych kwerend powstała koncepcja przeprowadzenia dodatkowych badań i wydania ich wyników w osobnej książce. W formie projektu pt. *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce*, opracowanego przez dra Arkadiusza Jełowickiego (MNR), złożona została aplikacja do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na początku 2017 r. uzyskała ona wsparcie wspomnianej instytucji w ramach Programu „Kultura ludowa i tradycyjna” — wniosek EBOI nr 86913/16/A1 oraz umowa z dnia 11.07.2017 r. nr 00293/17/DIK. Ponadto zadanie zostało dofinansowane przez Wielkopolski Urząd Marszałkowski — umowa z dnia 08.06.2017 r. nr 65/DK/IK2017. Do realizacji tego projektu powołano duży zespół badawczy, w skład którego wchodził: dr Arkadiusz Jełowicki (kierownik badań), dr hab. Anna Weronika Brzezińska oraz prof. UAM dr hab. Waldemar Kuligowski (IEiAK UAM),

mgr Agnieszka Floryszczak (Muzeum w Szreniawie), mgr Mariusz Przybyła (Skansen Budownictwa Ludowego Zachodniej Wielkopolski w Wolsztynie), mgr Karolina Dziubata (IEiAK UAM) oraz mgr Agata Stasik (IEiAK UAM). Dokumentację fotograficzną, późniejszą pomoc w edycji oraz doborze zdjęć do publikacji wykonali Mariusz Forecki i Adrian Wykrota, fotograficy związani z galerią PIX.Hause w Poznaniu. Z kolei za dokumentację filmową odpowiadali: Arkadiusz Jełowicki i Agnieszka Floryszczak. Ta ostatnia osoba zmontowała potem film dokumentalny *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce* (27 minut). O kwerendy poproszono mgr Małgorzatę Sawicką (Muzeum w Szreniawie), mgr Sylwię Geelhaar (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Oddział Gdańsk) oraz mgr Martę Machowską (IEiAK UAM) (Jełowicki 2017a: 9). Odbyły się cztery wyjazdy badawcze do Siedlca w gminie Siedlec (27.05.2017), Chomętowa w gminie Szubin (3.06.2017), Rakoniewic w gminie Rakoniewice (24.06.2017) i Piłki w gminie Drawsko (15.07.2017). Ponadto równolegle przeprowadzono kwerendy źródeł zastanych. Pierwsza dotyczyła literatury niemieckojęzycznej i wykonała ją Sylwia Geelhaar; za drugą literaturę polskojęzyczną odpowiedzialna była Małgorzata Sawicka, zaś Marta Machowska zajęła się wywiadami terenowymi pozostałymi po badaniach *Atlasu...* (Jełowicki 2017a: 9). Ostatecznym efektem prac była publikacja pod redakcją Arkadiusza Jełowickiego *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce*, która ukazała się drukiem w listopadzie 2017 r. Jako autorów poszczególnych tekstów należy wymienić: Sylwię Geelhaar, Małgorzatę Sawicką, Waldemara Kuligowskiego, Annę Weronikę Brzezińską oraz wzmiankowanego redaktora wydawnictwa. *Pulteram* miał na celu jak najszerszy, wielokontekstowy ogląd tytułowego zwyczaju. Czy udało się to zrealizować? Zainteresowani mogą do monografii tej w każdej chwili sięgnąć, ponieważ pozycja ta jest dostępna on-line². Najważniejszą jednak wartością badań, zawartą w publikacji, jest ukazanie procesu bardzo poważnej transformacji pulteramu w Wielkopolsce w ciągu ostatnich kilku dekad. Poprzednio był to zwyczaj kameralny, ograniczający się najczęściej do spotkania małych grupiek znajomych, którzy „po zbiciu szkła”, na stojąco spożywali placek drożdżowy i pili weselną wódkę. Czasem towarzyszyły temu wspólne śpiewy. Zawsze odbywał się w wigilię wesela (zwykle w piątek). Od początku tego wieku pulteram jest czymś w rodzaju dużego grilla lub nawet małego festynu, od których to spotkań zapożyczył liczne elementy. Bicie szkła uległo

² http://www.muzeum-szreniawa.pl/imuzeum/web/app.php/vortal/muzealne_lektury_nowosc.html

marginalizacji, a na pierwszy plan wysunęła się chęć bycia razem, spotkania krewnych, sąsiadów, wspólnego imprezowania, czyli funkcja integracyjna. Znacznie zwiększyła się liczebność zebranych u panny młodej osób. Dziś małe pulteramy gromadzą 50 osób, a te duże nawet ponad 200 — prawie zawsze w sobotę na tydzień przed weselem. Równie ważnym wnioskiem z badań było potwierdzenie żywotności zwyczaju na wyznaczonym obszarze, a nawet zarejestrowano jego przestrzenną ekspansywność w inne, niż do tej pory miejsca [Jełowicki 2017a: 111]. Istotnym elementem programu badawczego był kontakt z depozytariuszami i innymi zainteresowanymi tym tradycyjnym zwyczajem osobami. Pierwszą i niezwykle skuteczną platformą kontaktu był Facebook, na którym założono osobną stronę: <https://www.facebook.com/zwyczajweselny> (350 polubień). Dzięki niej udało się pozyskać młode pary, które zaprosiły badaczy na swoje pulteramy. Także poprzez nią utrzymywano stały kontakt z nowożeńcami i ich gośćmi. Po każdym badaniu zamieszczano tam obszerną relację fotograficzną z konkretnego pulteramu, a niektóre zdjęcia miały nawet do 5000 wejść [Jełowicki 2017c: 180]. Kolejną formą kontaktu z uczestnikami pulteramów były trzy spotkania promocyjno-edukacyjne zrealizowane po wydaniu książki. Odbyły się one w Wolsztynie (28.11.2017), Czarnkowie (29.11.2017) i Szubinie (30.11.2017). Zorganizowali je pracownicy domów kultury, prowadzili badacze, a uczestniczyły rodziny par młodych oraz mieszkańcy danej miejscowości. Dla autorów publikacji był to test na wiarygodność publikacji.

Na podstawie przedstawionych wyżej doświadczeń zespół badaczy pulteramu postanowił kontynuować eksplorację innych zjawisk związanych niematerialnym dziedzictwem kulturowym w Wielkopolsce. Również w oparciu o materiały pozyskane w *Atlasie...* wyodrębniono kolejne zwyczaje, które są żywe w tym regionie i mogą być tematem do kolejnych badań. Wyróżniono muradyny, żandary, siwki — odbywające się w poniedziałek wielkanocny oraz podkoziołek, bery i cymper — mające miejsce w ostatnie dni karnawału. Jesienią 2017 r. w Muzeum w Szreniawie opracowano koncepcję badań oraz przyszłej monografii opisywanych zwyczajów. W pracach tych współuczestniczyli pracownicy uniwersyteckiej etnologii poznańskiej. Ich owocem był projekt pt. *Muradyny, żandary, siwki, podkoziołek, bery, cymper — żywa tradycja w Wielkopolsce*, opracowany przez dra Arkadiusza Jełowickiego, we współdziałaniu z dr hab., prof. UAM Anną Weroniką Brzezińską oraz prof. Waldemarem Kuligowskim. W 2018 r. uzyskał on wsparcie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Naro-

dowego w ramach Programu „Kultura ludowa i tradycyjna” — wniosek EBOI nr 107030/18/A4 oraz umowa z dnia 19.09.2018 r. nr 02835/18/FPK/DIK. Ponadto zadanie zostało dofinansowane przez Wielkopolski Urząd Marszałkowski — umowa z dnia 01.08.2018 r. nr 90/DK/IK/2018. Warto dodać, że projekt zakładał dwuletni okres realizacji (2018–2019), w ramach którego miały zostać wydane drukiem dwie książki: *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce* w 2018 roku oraz *Podkoziółek, bery, cymper — żywa tradycja w Wielkopolsce* w 2019 roku (Jełowicki 2018a: 2).

Prace nad pierwszym wydawnictwem oparto na dwóch „ścieżkach” zdobywania wiedzy. Główną było przeprowadzenie badań terenowych. Najpierw utworzono trzy zespoły eksploracyjne. Członkowie pierwszego pojechali „na” muradyny do Walkowic (gm. Czarnków) i kierował nim Waldemar Kuligowski; drugi — „na” żandary na poznańską Ławicę i kierowała nim Anna Weronika Brzezińska; trzeci zaś udał się „na” siwki do Chorzemina (gm. Wolsztyn) po kierunkiem Arkadiusza Jełowickiego. Zrealizowano w sumie kilka wyjazdów w teren, z tym najważniejszy — 2 kwietnia 2018 r., czyli w poniedziałek wielkanocny. Pozyskano kilkadziesiąt wywiadów, ankiet, szkiców oraz wiele materiałów archiwalnych. Wydarzenia zostały sfotografowane i sfilmowane. Drugim etapem prac nad publikacją były kwerendy źródeł zastanych. Pierwszą wykonała Sylwia Geelhaar, skupiając się na tych niemieckojęzycznych; drugą podobną Małgorzata Sawicka, dotyczyła polskiej literatury. Kolejną była obszerna kwerenda materiałów po badaniach do *Atlasu niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej* z lat 2012–2014 oraz ankiet, dotycząca zasięgu siwków. Obydwa zadania wykonała Marta Nowicka (Skansen Budownictwa Ludowego Zachodniej Wielkopolski w Wolsztynie). Ostatnią kwerendę wykonała Marta Machowski, przeglądając materiały zawarte w Archiwum Cyfrowym im. Józefa Burszty (Jełowicki 2018a: 2–3). Tak jak rok wcześniej na podstawie materiału filmowego powstał 27-minutowy film dokumentalny *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce*, który zmontował Mateusz Nowak. Tak jak wcześniej zaangażowano się w promocję i kontakt z depozytariuszami poprzez Facebook: <https://www.facebook.com/muradyny> (309 polubień). Głównym efektem prac była książka pod redakcją Arkadiusza Jełowickiego *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce*, która została opublikowana na przełomie 2018/2019 r.. Opisane były w niej tytułowe zwyczaje w trzech tekstach: Waldemara Kuligowskiego (muradyny), Anny Weroniki Brzezińskiej (żandary) i Arkadiusza Jełowickiego (siwki). Pozo-

stałe części wydawnictwa prezentowały wyniki kwerend: Sylwia Geelhaar i Małgorzata Sawicka; bądź przedstawiały konteksty kulturowe tytułowych zwyczajów: Karolina Dziubata, Marta Machowska, Lia Dostlieva (IEiAK UAM). Jednym z ciekawszych „odkryć” badaczy, a ukazanych w książce jest fakt silnej transformacji siwków (w Chorzeminie), gdzie w ciągu ostatnich 20–30 lat do pierwotnej grupy kołędniczej (siwek-koń, dziad i baba, niedźwiedz i strażnik) dołączyły postaci zupełnie nowe, wzięte z popkultury czy świata polityki (myszka Miki, żołnierze z Gwiezdných Wojen, ale i Andrzej Lepper czy rolnik z 500+). Potwierdza to żywe reagowanie miejscowej ludności na otaczający świat. Do tomu dołączono (tak jak i w *Puteramie...*) mapy, dokumentujące miejsca badań oraz zasięg przestrzenny siwków. Na drugiej mapie (Jełowicki 2018c: 117) ukazano duży obszar, na którym ten zwyczaj występuje do dziś (Jełowicki 2018b: 115–117). Po wydaniu książki, podobnie jak i w poprzednim projekcie, odbyły się trzy spotkania promocyjno-edukacyjne: w Walkowicach (28.03.2019), Poznaniu-Ławicy (29.03.2019) i Chorzeminie (30.03.2019). Warto zaznaczyć, że cały nakład książki został sprzedany w ciągu jednego miesiąca.

Kontynuacją projektu z 2018 r. były badania na podkoziołkiem, berami i cymperem — zwyczajami związanymi z ostatkami. W lutym, marcu, kwietniu 2019 r. zrealizowano serię wyjazdów terenowych. Najważniejsze miały miejsce oczywiście na początku marca, czyli w ostatki. Podkoziołkiem zajęto się 5 marca 2019 r. w Jarząbkowie (gm. Niechanowo) i badaniami kierowała Anna Weronika Brzezińska; bery odbyły się w Kamionnej (gm. Międzychód) w dniach 4–5 marca tegoż roku (Waldemar Kuligowski), zaś cymper w Łomnicy (gm. Zbąszyń) 3 marca również tego roku (Arkadiusz Jełowicki). Analogicznie do poprzednich prac, także tutaj założono osobną stronę na Facebooku: <https://www.facebook.com/Podkoziołek-bery-cymper-żywa-tradycja-w-Wielkopolsce>; prowadzono również kwerendy źródeł. Książka *Podkoziołek, bery, cymper, żywa tradycja w Wielkopolsce* zostanie opublikowana pod koniec 2019 r.

Równoległe do opisanych badań i publikacji wśród badaczy, zajmujących niematerialnym dziedzictwem kulturowym wsi, często biorących udział w owych pracach empirycznych i teoretycznych, pojawiła się idea założenia czasopisma naukowego skoncentrowanego właśnie na badaniu dziedzictwa. Muzeum w Szreniawie przychyliło się do tej inicjatywy i w 2017 r. ukazał się pierwszy numer rocznika naukowego „Dziedzictwo Kulturowe Wsi” (w skr. DKW). Redakcja motywowała powstanie periodyku wzmożonym

zainteresowaniem dziedzictwem, szczególnie po uchwaleniu w Polsce Konwencji UNESCO z 2003 r., zarówno w sferze badawczej, dokumentacyjnej, jak i naukowej. Szeroki zakres rozmaitych projektów, działań, a co za tym idzie publikacji, raportów, wystaw, zdawał się być w tym okresie rozproszony. Dlatego jak podano w *Wprowadzeniu* do tomu 1 DKW:

W tak opisanej rzeczywistości wydaje się niezwykle ważnym, by powstała platforma, która umożliwi podjęcie dyskusji, dokumentowanie i prezentowanie różnych wymiarów oraz przejawów zmieniającego się niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Miejsce spotkania różnych osób zajmujących się tym samym, ale nie zawsze tak samo: ludzie aktywnych kulturalnie chcących przekazać swoje refleksje, badaczy terenowych, naukowców, muzealników, dziennikarzy, ale także urzędników państwowych i samorządowych. Słowem tych wszystkich, którzy najbliżej widzą zmieniającą się kulturę. Równie ważne jest uświadomienie sobie, że tworzą oni już dziś coraz liczniejsze środowisko ludzi obserwujących ją (badających, zmieniających) systematycznie i stale (Jełowicki 2017d).

Oczywiście, te zakreślone zamierzenia są trudne do realizacji, ale redakcja przyjęła założenie, że potrzeba większej integracji środowiska badaczy niematerialnego dziedzictwa jest na tyle ważna, iż warto podjąć to ryzyko. W jej skład weszło dziewięć osób z różnych ośrodków naukowych, także muzealnych: Anna Weronika Brzezińska, Arkadiusz Jełowicki, Marta Machowska, Wojciech Mielewczyk, Agnieszka Pieńczak (Uniwersytet Śląski w Cieszynie), Maciej Prochaska (Instytut im. Oskara Kolberga w Poznaniu), Witold Przewoźny (Muzeum Etnograficzne, Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu), Katarzyna Waszczyńska (Uniwersytet Warszawski), Olga Solarz (Państwowa Wyższa Szkoła Wschodnioeuropejska w Przemyślu). Czasopismo wsparła Rada Naukowa, w której znaleźli się: Izabella Bukraba-Rylska, Wojciech Burszta (Uniwersytet SWPS), Pierre Del Porto (Fédération des Musées d'Agriculture et du Patrimoine Rural, France), Janusz Gołaski, Zbigniew Jasiewicz, Zygmunt Kłodnicki, Anna Kwaśniewska, Jan Maćkowiak, Stanisław Sierpowski, Katarzyna Smyk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Rada ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego przy MKiDN), Rastislava Stoličná (Ústav etnológie Slovenská Akadémia Vied, Slovensko).

Pierwszy tom DKW zawierał 19 tekstów, w tym sześć pełnych artykułów, które były podwójnie i anonimowo recenzowane. Dotyczyły one różnych perspektyw postrzegania dziedzictwa, szczególnie w wymiarze geograficznym,

np. w Bułgarii, Buriacji, Norwegii, Słowacji. Pozostałe części numeru podzielono na działy: *Artefakty; Komunikaty, badania, raporty; Recenzje; Sylwetki*. Całość zamykały biogramy autorów i autorek oraz alfabetycznie wymienieni recenzenci i recenzentki. Począwszy od pierwszego tomu redakcja starała się zamieszczać raporty, sprawozdania, komunikaty, a nawet krótkie informacje o zakończonych, trwających oraz planowanych badaniach, głównie terenowych ale nie tylko. W ten sposób dążono do realizacji postulatu budowania platformy badaczy, praktyków i depozytariuszy. Również i ta publikacja, po wyczerpaniu nakładu, została „uwolniona” w internecie i można ją odnaleźć pod adresem: http://www.muzeum-szreniawa.pl/imuzeum/web/app.php/vortal/muzealne_lektury_nowosc.html. W 2018 r. ukazał się drukiem drugi tom DKW, tym razem poświęcony w części *Artykuły — Wspólnocie, kolektywności, sąsiedztwu jako podstawowej perspektywie dziedzictwa*. W sumie zamieszczono w tym tomie 30 tekstów, w podobnych działach jak rok wcześniej. W 2019 r. redakcja podjęła się przygotowania następnego tomu, poświęconego 30-leciu roku 1989 i zmian z tą datą związanych oraz 15-leciu wejścia Polski do Unii Europejskiej.

Przedstawione wyżej zróżnicowane działania czy formy aktywności w szeroko pojętej tematyce niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi są z pewnością osiągnięciem merytorycznym i organizacyjnym Muzeum w Szreniawie. Pracownicy tej placówki od ponad 30 lat angażują się w badanie i dokumentowanie, najpierw dziedzictwa materialnego, a od ponad 10 lat także dziedzictwa niematerialnego. Już samo istnienie w ramach struktury muzealnej osobnego działu skoncentrowanego na działalności dokumentacyjnej (terenowej) jest rzadkością w naszym kraju. I choćby dlatego warto było zebrać je w tym tekście i zaprezentować.

Bibliografia

Adamowski Jan, Smyk Katarzyna (red.)

- 2013: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: źródła — wartości — ochrona*, t. 1, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- 2015: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: zakresy — identyfikacja — zagrożenia*, t. 2, Lublin-Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Brzezińska Anna Weronika, Jełowicki Arkadiusz, Mielewczyk Wojciech

- 2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Założenia metodyka, cele*, t. 1, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Brzezińska Anna Weronika, Katarzyna Smyk (red.)

- 2017: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w Polsce i jego ochrona*, t. 4, Lublin (w druku).

Czerniejewska Izabella

- 2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat międzychodzki*, t. 4, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Echaust Karolina

- 2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat wągrowiecki*, t. 8, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Jełowicki Arkadiusz

- 2010: *Dokumentacja niematerialnego dziedzictwa kulturowego na przykładzie działalności MNRiPR-S w Szreniawie*, [w:] *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Misja i kierunki rozwoju muzeów rolnictwa we współczesnym świecie*, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- 2011: *Prezentacja kultury mniejszości narodowych i etnicznych w Muzeum Narodowym Rolnictwa w Szreniawie*, „Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu”, t. 2.
- 2015: *Współczesna obrzędowość i zwyczaje rodzinne na pograniczu kulturowym w północnej Wielkopolsce. Obraz z badań Atlasu niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej*, „Zeszyty Sądecko-Spiskie”, t. 9.
- 2017a: *Pulteram — fascynująca tradycja w Wielkopolsce*, [w:] *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce*, red. Arkadiusz Jełowicki, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- 2017b: *O badaniach pulteramu słów kilka*, [w:] *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce*, red. Arkadiusz Jełowicki, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- 2017c: *Pulteram — żywa tradycja w Wielkopolsce — historia badań*, „Dziedzictwo Kulturowe Wsi”, t. 1.
- 2017d: *Wprowadzenie*, „Dziedzictwo Kulturowe Wsi”, t. 1.
- 2018a: *Muradyny, żandary, siwki...*, [w:] *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce*, red. Arkadiusz Jełowicki, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- 2018b: *Wielkopolski siwki*, w: *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce*, red. Arkadiusz Jełowicki, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.
- 2018c: *Mapa zasięgu siwków*, [w:] *Muradyny, żandary, siwki — żywa tradycja w Wielkopolsce*, red. Arkadiusz Jełowicki, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Machowska Marta

- 2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat obornicki*, t. 6, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Palacz Teresa

- 2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej. Powiat szamotulski*, t. 7, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Paprot Aleksandra

2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat gnieźnieński*, t. 3, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Siekacz Urszula

2010: *Niematerialne dziedzictwo — teoria, dokumentacja, zachowanie*, w: *Muzeum XXI wieku — teoria i praxis*, red. Elżbieta Kowalska, Elżbieta Urbaniak, Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie.

Smolińska Teresa

2015: *Kontrowersje wokół folkloru, folkloryzmu jako niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, „Etnologicke rozprawy”, rocznik XXII, 2015, číslo 2.

2018: *Realizacja Konwencji UNESCO z 2003 roku w Polsce z perspektywy folklorysty*, „Etnologicke Rozprawy”, rocznik XXV, 2018, číslo 1.

Smykowski Mikołaj

2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat czarnkowsko-trzcianecki*, t. 2, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Stanisz Agata

2015: *Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej, Powiat nowotomyski*, t. 5, Szreniawa: Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie.

Arkadiusz Jełowicki**Presentation of Intangible Cultural Heritage Research in the National Museum of Agriculture in Szreniawa**

This text will discuss the activities of the National Museum of Agriculture and Food Industry in Szreniawa (abbreviated to the Museum in Szreniawa) in the field of research, documentation of intangible cultural heritage and the dissemination of knowledge about it. This is only a presentation of findings which in the future may become the basis for deeper analysis or broader synthesis. The research mainly focused on the role the facilities play or are to play in the museum. Today, it is important to classify and present various undertakings of this institution.

Keywords: National Museum of Agriculture and Food Industry in Szreniawa, intangible cultural heritage, exhibition, museum education

